

CSORDÁS LÁSZLÓ

ELINDULÁSOK ÉS MEGÉRKEZÉSEK A MAI KÁRPÁTALJAI MAGYAR IRODALOMBA¹

Amikor azon gondolkodtam, hogyan lehet viszonylag rövid terjedelemben érzékeltetni a mai kárpátaljai magyar irodalom sajátos atmoszféráját egy olyan olvasó számára, aki esetleg egyáltalán nem vagy alig ismeri ennek a régióknak a kulturális és történelmi hagyományát, aki mondjuk eleve rögzített sztereotípiák mentén tájékozódik, aki saját előzetes ítéleteit csak vonakodva hajlandó kitenni a párbeszéd és a másként is értés lehetőségének, annak először nem annyira az irodalomtörténet, az irodalomelmélet vagy az (önismereti) esszé vonzáskörébe tartozó írásokra hívnám fel a figyelmét, hanem mindenekelőtt egy szépirodalmi műalkotásra, egy rejtélyes regényvilágra. Igaz ugyan, hogy a talált szöveg fikciója, a töredékes és novellafüzér-szerűen felépülő szerkezet e regény megjelenésekor már sokszor használt írói fogássá vált a kortárs összmagyar irodalomban, és a regionális kánonban sem feltétlenül számított radikálisan újnak, rendkívülinek, mégis úgy látom, maga az alapszituáció (a folyamatos fordításbanlét), a teremtett helyek és karakterek, illetve a fogalmi tisztaságot metaforikus áttételezéssel elbizonytalanító elbeszélésmód, a furcsának ható keveréknyelv fikciójának működtetése miatt a *Méhe nélkül a bába* (2007), Berniczky Éva regénye az, amiből egy gondolat kísérlet erejéig érdemes kiindulni és próbát tenni a kárpátaljai magyar regionális irodalmi hagyomány olvasására.

A vallomástevő és műfordító szerepében is megszólaló elbeszélő ilyen érzésekkel, megfontolásokkal indul útnak, illetve érkezik meg a regény elején: „Sokadszor tettem meg ugyanezt a távolságot, talán az ismétlés

¹ Az esszé először a Litera Kilátó – Határon túli irodalmi szemle IV. Kárpátalja című sorozatának nyitányaként jelent meg 2019. március 14-i dátummal.

Link: <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/csordas-laszlo-elindulasok-es-megerkezesek-a-mai-karpataljai-magyar-irodalomba.html>

monotóniája növelte a valóságosnál hosszabbá, s ez előtt a vég nélküli utazás előtt nem arról állítottam össze listát, mit vigyek magammal, azt vettem számba, mit elengedhetetlen itthon hagynom. Feszengve, szorongással szedelőzködtem, pedig egyre gyakorlottabban álltam ellen az ilyenkor szokásos becsomagolás kényszerének. Indulásaim inkább tűntek megérkezésnek, a csábító bizonytalan vált az egyetlen bizonyossággá, amelyért cserébe szívesen lemondtam fontosnak hitt tárgyaimról, életem lényeges mozzanatairól”. Nem annyira az indulás előtti megszokott készülődés, inkább a belső érzékelés kivételése miatt idézem ezeket a sorokat, mert pontosan írják le a viszonylagossá váló időt és teret, illetve érzékeltetik azt, hogy az elindulásban mindig ott van a megérkezés.

Az egyirányban előrehaladó idő képzetének problematikussága, a körköröség, az ismétlés, a folyamatos visszatérés alapélménye a mai kárpátaljai magyar irodalomnak, ahogyan a terek, határok viszonylagossá, átléphetővé válása is. A nézőpontváltások felerősödtek, a távlatok és értékrendek kérdése egyre összetettebbnek, bonyolultabbnak tűnik. A versben megszólaló lírai én érzékeli környezetének pusztulását és azt, hogy alig tehet ellene valamit az íráson, a feljegyzések olykor alkalmi gesztusán kívül (Vári Fábíán László: *Ereimben az idő*, 2015). A határ, a drótkerítés, az átkelés, az útlevel és a személyiség közötti feszültség mindennapi tapasztalata – különféle költői hagyományok és formák megidézésével – íródik bele a kárpátaljai identitásba (Bakos Kiss Károly: *Része még*, 2012). A kispróza műfajokban egyrészt a kulturális különbségek játéka és a realizmustól eloldott, mágikusnak is nevezhető, csodás emberi átváltozások teremtik meg a régió sajátos atmoszféráját a szövegekben (Berniczky Éva: *Szerencsegyökér*, 2018), másrészt pedig továbbra is jelen van a társadalom periferiájára sodródott, a létező szocializmus értékszemléletében felnövő, de azzal mostanra kiélezett viszonyban lévő, főleg kétkezi munkás szegényemberek (Bartha Gusztáv: *Világvég*, 2015), illetve a többszörösen hátrányos helyzetűek, főként a cigány kisebbséghez tartozók rendkívül nehéz sorsának, nyomorúságának, idegenségének (Shrek Tímea: *Halott föld ez*, 2019) realiztikus igényű megjelenítése. De izgalmas változások történetek a regény műfaját tekintve is az utóbbi években. Az önéletrajzi regény regionális változatában a gyermekkori emlékek rekonstruált világa és az elbeszélte jelen közötti állandó mozgásban válik megragadhatóvá az emlékezés folyamatának összetettsége és szükségszerű töredezettsége (Vári Fábíán László:

Vásártér, 2018). Az apai és anyai örökség terhétől, illetve „az átkozott provincia” kötelékétől szabadulni nem képes én-elbeszélő megsokszorozódik és szétszóródik térben és időben, hogy a regényírás nehézségeivel való szembesülést követően visszatérhessen az alapproblémára: a hagyomány személyiségformáló és azt később is meghatározó szerepére (Balla D. Károly: *Tejmozi*, 2011). A személyesség szövegbe íródásának lehetőségei, az életrajzi fikció kereteinek kitágítására tett kísérletek (*Kilátás*, 2010; *Darabolás*, 2013), illetve az én meghasadásának és szétesésének stációi (*Hasadás*, 2015) kerülnek középpontba Brenzovics Marianna rendszerint rövidformákból felépülő, a zsánerműfajok felől érkező poétikai kérdésekkel is számot vető regényvilágában. Az öregedés visszafordíthatatlanságának és az újabb értékszemléletekkel való konfrontációknak a tapasztalata íródik bele egy sajátos versesregény-trilógia töprengésekkel és dohogásokkal teli szövegvilágába (Nagy Zoltán Mihály: *Messze még az alkonyat*, 2008; *Fogyó fényben*, 2010; *Túl a fényeken*, 2012).

Ez a rendkívül vázlatos és futó áttekintés is azt mutatja, hogy alapvető változások történtek az utóbbi tíz-tizenöt év során ebben a regionális kánonban. A kárpátaljai magyar irodalom zártsága sok tekintetben oldódott, a hagyományszemlélet beszűkülésének veszélye pedig, ami a rendszerváltást követő időszakban még komoly problémát jelentett, mára úgy tűnik, tematikailag és poétikailag is izgalmasnak mondható kísérletekben oldódik fel évről évre. Ugyanakkor a változásokkal együtt olyan elméleti kérdések is a felszínre kerültek, amikkel számolnia kell e regionális kánon értelmezőjének. Például hogyan körvonalazható ma a kárpátaljaiság fogalma, és mi az, ami e folyton változó fogalom részének tekinthető? A rendszerváltás előtt még viszonylag egyszerűnek látszott a képlet: aki Kárpátalján él, alkot, ad ki műveket, az a kárpátaljai magyar irodalom részévé válik. Ez a naiv automatizmus azonban már húsz-huszonöt éve sem működött jól, a kortárs folyamatokra tekintve pedig még nagyobb a bizalmatlanság az említett képlet iránt. Mert mi az, ami valóban számít? Az író vallomása, önszemlélete? Aki a kárpátaljai magyar író / irodalom fogalmát elveti, az kiírhatja magát ebből a regionális hagyományból? Vagy a tagadás is ugyanúgy része a hagyomány értelmezésének, mint az igenlés? Számít-e még, hogy hol jelenik meg egy író alkotása? Az általam felsorolt művek tekintélyes része ugyanis nem Kárpátalján, kárpátaljai kiadónál látott napvilágot, sőt, ezek jellemzően nem is könnyen hozzáférhetőek a régióban. Vajon az életmű, a kötet, esetleg az egyes műalkotás tekinthető kiindulópontnak és

rendszerzési alapnak? Mihez kezdhethünk azokkal az életművekkel, amelyeknek csak bizonyos része kötődik e régióhoz? Hogyan integrálhatók a kárpátaljai magyar irodalom kánonjába azoknak az alkotásai, akik áttelepültek, akik adott esetben kettős-hármas kötődéssel rendelkeznek (Finta Éva, Füzesi Magda stb.)? És a kérdések sorát még sokáig folytathatnánk...

Talán nem véletlen, hogy az utóbbi évek értelmezői gyakorlatában a hangsúly a szerzőről (és a hozzá kapcsolódó kultusról) áttevődött a mű és a befogadó viszonyára, szinkronban más regionális kánonok elméleti belátásaival. Ebből kiindulva pedig könnyű belátni azt is, hogy egy adott műalkotás egyszerre akár több hagyomány részévé is válhat, attól függően, milyen erős értelmezési javaslatok érkeznek a befogadóktól. Éppen ezért nem hiszem, hogy érdemes lenne mindenestül elvetni a kárpátaljai magyar irodalom fogalmát, mert bizonyos alkotások adott esetben többet és mást mondanak, másféle értékszemponatok szerint táruhatnak fel a regionális kánon kontextusában, mint azon kívül. Az értelmezéshez használt fogalmi vagy metaforikus nyelv terheltségével és az ideológiai kisajátítás problémájával kapcsolatban viszont igen erős (ön)reflexív viszony kialakítása szükséges, ez kétségtelen.

A Méhe nélkül a bába egyik jelenetében figyelhetünk fel arra, hogy az elbeszélő, aki éppen megérkezik a könyvgyűjtő, Szvitelszki otthonába, a szobába lépve, a könyvek között milyen különös tapasztalatokra tesz szert. Mivel rendkívül érzékletes ez a rész, hosszabban idézem: „Ahogyan házának eddig megismert helyiségeit, ezt is csak erős jóindulattal lehetett szobának nevezni, az igazat megvallva, inkább raktárra vagy lomtárra hasonlított. Holott a tulajdonosa itt őrizte legféltettebb kincseit. A padlótól a mennyezetig feltornyozott könyvek töltötték ki a négyzetmétereket. Értékes, pótolhatatlan kötetek ingtak, hajszálvékony pókhálókon függtek, hintáztak, a belépőnek olyan érzése támadt, hogy a legkönnyebb sóhajtól rádől a hatalmas káosz, és menthetetlenül agyonnyomja az egyedi kiadványok, ritka, felbecsülhetetlen értékű nyomtatványok fala, amelynek külön darabjai csakis az ide bemerészkedő halálában nyerhetik vissza elveszített méltó értéküket. Talán azért tértem vissza már sokadszorra, mert kínos volt sértetlenül kikerülnöm innen”. Úgy gondolom, sok szempontból egy ilyen archívumhoz hasonlítható a kárpátaljai magyar irodalom. Nem csupán azért, mert jórészt magángyűjtők házi könyvtáraiban férhetők hozzá „az egyedi, ritka, felbecsülhetetlen értékű kiadványok”. (Még nem voltam olyan kárpátaljai közkönyvtárban, ahol a regi-

onális kánonba sorolható könyvek mellett hiánytalanul sorakozott volna a polcokon a régi és új *Együtt*, a *Hatodik Síp*, a *Pánsíp* és a *Véletlen Balett* archívuma.) Hanem azért, mert az olvasásához alighanem legalább ilyen különös tapasztalatokra szükséges szert tenni.

Mielőtt tehát valaki megérkezne a kárpátaljai magyar irodalom hagyományába, talán már elinduláskor célszerű elgondolkodnia azon, hogy előfeltevéseiből, előzetes ítéleteiből mit elengedhetetlen otthon hagynia. Hiszen az elindulásban – mint ahogy erre ráérezett az idézett elbeszélő is – mindig ott van a megérkezés.

